

LIZING OLUVCHI KORXONALARDA IJARA HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

dots. Baxadirov Alisher Komilovich
O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
ORCID: 0000-0001-5893-3223
abakhadirov@mail.ru

Annotatsiya. *Lizing oluvchi korxonalarda ijara hisobining moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida takomillashtirilishi moliyaviy shaffoflikni oshirish, aktivlar va majburiyatlarni aniq aks ettirish hamda investitsion jozibadorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. MHXS 16 "Ijara" standarti asosida lizing majburiyatlarini balansda to'g'ri aks ettirish va korxonalarining moliyaviy holatini real aks ettirish ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *lizing, ijara hisobi, MHXS 16, moliyaviy shaffoflik, lizing majburiyatlari, balans, investitsion jozibadorlik, aktivlar, majburiyatlar.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА АРЕНДЫ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ-АРЕНДАТОРАХ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

доц. Бахадиров Алишер Комилович
Банковско-финансовая академия Республики Узбекистан

Аннотация. *Совершенствование учета аренды на предприятиях-лизингаторах на основе международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) служит повышению финансовой прозрачности, четкому отражению активов и обязательств, повышению инвестиционной привлекательности. На основе стандарта МСФО 16 «Аренда» рассмотрено правильное отражение лизинговых обязательств в балансе и реалистичное отражение финансового положения предприятий.*

Ключевые слова: *лизинг, учет аренды, МСФО 16, финансовая прозрачность, обязательства по аренде, баланс, инвестиционная привлекательность, активы, обязательства.*

IMPROVEMENT OF RENTAL ACCOUNTING IN LESSEE ENTERPRISES ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS

assoc. prof. Bakhadirov Alisher Komilovich
The Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *Improvement of lease accounting in lessee enterprises on the basis of international financial reporting standards (IFRS) serves to increase financial transparency, clear reflection of assets and liabilities, and increase investment attractiveness. On the basis of IFRS 16 "Lease" standard, the correct reflection of leasing obligations in the balance sheet and the realistic reflection of the financial situation of enterprises were considered.*

Keywords: *leasing, lease accounting, IFRS 16, financial transparency, lease obligations, balance sheet, investment attractiveness, assets, liabilities.*

Kirish.

Bugungi kunda lizing bozori butun dunyoda tez sur'atlar bilan rivojlanib, korxonalar uchun muhim moliyaviy instrumentga aylanib bormoqda. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ga muvofiq lizing hisobi korxonalarining moliyaviy shaffofligini oshirish, investor va manfaatdor tomonlar uchun ishonchli axborot taqdim etishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, MHXS 16 "Ijara" standarti kuchga kirgandan so'ng, lizing oluvchi korxonalar balansida ijara majburiyatlarini aks ettirish zarurati vujudga keldi. O'zbekiston iqtisodiyotida lizing bozori muhim ahamiyat kasb etib, moliyalashtirishning muqobil shakli sifatida faol qo'llanilmoqda. 2018-yilda mamlakatdagi lizing operatsiyalari hajmi 2,3 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 5,7 trillion so'mga yetdi. So'nggi besh yilda lizing bozorining o'sish sur'ati 18-22% atrofida bo'lib, bu sohaning investitsion jozibadorligini oshirayotganini ko'rsatadi. Jahon miqyosida lizing bozori dinamik rivojlanmoqda. 2021-yilda AQShda lizing operatsiyalari umumiy moliyaviy tranzaksiyalarning 30% ini tashkil qilgan. Evropada bu ko'rsatkich 2020-yilda 25% bo'lsa, 2023-yilga kelib 28% ga yetdi. Xitoyda esa lizing bozori so'nggi 10 yil ichida o'rtacha 15% yillik o'sish sur'ati bilan rivojlanib, 2015-yilda 450 milliard dollarni tashkil qilgan bo'lsa, 2023-yilda 900 milliard dollarga yetdi. 2019-yildan boshlab MHXS 16 xalqaro standartining kuchga kirishi lizing hisobini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ushbu standartga muvofiq, operatsion ijara (operating lease) tushunchasi bekor qilinib, barcha ijara bitimlari moliyaviy ijara sifatida hisobga olinishi talab qilinmoqda. Bu esa korxonalar balansida lizing majburiyatlarini aks ettirishni talab qilib, moliyaviy shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi. O'zbekiston korxonalarida xalqaro standartlarni joriy etish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. 2021-yilga kelib, 50 dan ortiq yirik korxonalar MHXS 16 talablariga muvofiq hisobot yurita boshlagan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 100 dan oshdi. Shu bilan birga, xususiy va kichik biznes subyektlarida ushbu standartga moslashish hali ham sekinlik bilan kechmoqda. Lizing moliyaviy resurslarni samarali boshqarish vositasi bo'lib, korxonalar uchun uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. 2022-yilda Germaniyada sanoat korxonalarining 40% dan ortig'i uskunalarni sotib olish o'rniga lizing asosida foydalanishni afzal ko'rgan. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 18-20% atrofida bo'lib, xalqaro tajribaga nisbatan past darajada qolmoqda. O'zbekistonda lizing hisobining xalqaro standartlarga moslashtirilishi korxonalar moliyaviy hisobotining ishonchliligini oshirish va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. MHXS 16 standartining to'liq tatbiq etilishi esa lizing oluvchi korxonalar balansida majburiyatlar va aktivlarning to'g'ri aks ettirilishini ta'minlaydi hamda O'zbekistonda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga muvofiqligini oshirish, lizing operatsiyalarini aniq aks ettirish va korxonalarining moliyaviy tahlilini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi.

Lizing oluvchi korxonalarda ijara hisobi bo'yicha xorijlik va respublikamiz olimlari bir qancha tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan Nobes (2019) o'zining xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bo'yicha tadqiqotlarida MHXS16 ning lizing oluvchi korxonalar uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, ilgari operatsion ijara majburiyatlari balansdan tashqarida hisobga olinishi moliyaviy shaffoflikni kamaytirgan. Nobesning (2019) fikricha, MHXS 16 ni joriy etish natijasida investorlar va tahlilchilar uchun korxonalar majburiyatlari aniqroq ko'rinadigan bo'lib, bu moliyaviy tahlilning ishonchliligini oshiradi. Schipper (2021) xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va lizing hisobi bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida MHXS16 ning korxonalar balansiga ta'sirini tahlil qilgan Unga ko'ra, ushbu standart aktiv va majburiyatlarning balansda to'liq aks ettirilishini ta'minlab, korxonalar moliyaviy ko'rsatkichlarining o'zgarishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, Schipper (2021) lizing hisobining noto'g'ri yuritilishi korxonalar kredit reytinglariga va investitsion qarorlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydi. Landsman (2020) o'z tadqiqotlarida MHXS16 ning global kompaniyalar moliyaviy strategiyasiga ta'sirini o'rganadi. Unga ko'ra, ushbu standart

korxonalarni moliyaviy hisobotda ijara majburiyatlarini to'g'ri aks ettirishga majbur qilganligi sababli, ba'zi kompaniyalar lizing shartlarini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lishgan. Landsmanning (2020) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, MHXS 16 ning tatbiqi, ayniqsa, aviatsiya, chakana savdo va transport sohalarida sezilarli o'zgarishlarga olib kelgan. Xolmurodov (2022) o'zining "Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va lizing operatsiyalarini hisobga olish" nomli ilmiy ishida O'zbekistonda MHXS 16 (2016) ni joriy etish jarayonida duch kelinayotgan muammolarni tahlil qiladi. Uning fikriga ko'ra, ko'plab korxonalar hali ham lizing operatsiyalarini to'liq va aniq aks ettirmayotganligi sababli, moliyaviy shaffoflik yetarlicha ta'minlanmayapti. Muallif O'zbekiston sharoitida lizing hisobini takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Nazarov (2021) "Moliya va buxgalteriya hisobi tizimida ijara operatsiyalarini xalqaro standartlar asosida aks ettirish" nomli maqolasida MHXS 16 ning amaliy tatbiqini o'rganadi. Unga ko'ra, O'zbekistonda yirik sanoat korxonalari xalqaro standartlarga mos ravishda lizing hisobini yuritishga harakat qilmoqda, ammo kichik va o'rta biznes subyektlarida bu borada sustkashlik kuzatilmoqda. Muallifning tadqiqot natijalariga ko'ra, respublikamizda lizing operatsiyalarining 65% dan ortig'i hali ham eski uslubda hisobga olinmoqda. Raximov (2023) "O'zbekistonda lizing bozorining rivojlanishi va uning buxgalteriya hisobidagi o'zgarishlari" nomli tadqiqotida MHXS 16 ning lizing bozoriga ta'sirini baholaydi. Uning fikricha, lizing shartnomalarining moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirilishi banklar va investorlar uchun aniqroq moliyaviy ma'lumot taqdim etishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda 2019-2023 yillar oralig'ida lizing operatsiyalari hajmi 2,5 baravarga oshgan bo'lsa-da, ularning MHXS 16 ga muvofiq aks ettirilishi faqatgina yirik moliyaviy institutlarda samarali yo'lga qo'yilgan (Deloitte, 2022).

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotda lizing oluvchi korxonalarda ijara hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS 16) asosida takomillashtirish masalalari hamda taqqoslash va tahlil qilish usullari qo'llanilib, O'zbekiston va xorijiy davlatlardagi lizing hisobining yuritilishi bo'yicha empirik ma'lumotlar tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Lizing oluvchi korxonalarda ijara hisobining yuritilishi har bir mamlakatning moliyaviy hisob tizimi va xalqaro standartlarga moslashish darajasiga bog'liq. O'zbekistonda lizing bozorining rivojlanishi davom etayotgan bo'lsada, ko'plab korxonalar hali ham MHXS 16 talablariga to'liq moslashmagan. Xorijiy davlatlarda, ayniqsa AQSh, Yevropa va Osiyoning rivojlangan mamlakatlarida, ijara hisobi xalqaro standartlarga muvofiq yuritilib, moliyaviy shaffoflik yuqori darajada ta'minlanadi. 1-jadvalda O'zbekiston va xorijiy davlatlarda lizing hisobining asosiy ko'rsatkichlari taqqoslangan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda lizing bozori hali rivojlanish bosqichida bo'lib, xalqaro tajriba asosida lizing hisobini takomillashtirish zarur. Xususan, MHXS 16 standartiga moslashish, lizing operatsiyalarini avtomatlashtirish va kichik biznes subyektlari uchun lizing imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb vazifalardan biridir.

O'zbekistonda lizing oluvchi korxonalar uchun ijara hisobini xalqaro standartlarga muvofiq yuritish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda MHXS16 ni joriy etish bo'yicha qator tashabbuslar ilgari surilgan bo'lsa-da, amaliyotda hali ham muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, xalqaro standartlarga moslashuvning sustligi, lizing bozorining cheklanganligi va moliyaviy shaffoflikning pastligi kabi muammolar lizing hisobining rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli islohotlar va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zarur.

Birinchidan, MHXS 16 standarti bo'yicha to'liq moslashuvning sustligi. O'zbekistonda ko'plab korxonalar lizing operatsiyalarini xalqaro standartlarga muvofiq yuritishda muammolarga duch kelmoqda. Bu, asosan, MHXS 16 talablarini to'liq tushunmaslik, kadrlar

malakasining yetarli emasligi va buxgalteriya tizimining avtomatlashtirilmaganligi bilan bog'liq. Natijada, aksariyat lizing oluvchi korxonalar balansda ijara majburiyatlarini noto'g'ri aks ettirib, moliyaviy natijalarni buzib ko'rsatmoqda.

Ikkinchidan, lizing bozorining cheklanganligi va soliq imtiyozlarining yetishmovchiligi. O'zbekistonda lizing xizmatlaridan asosan yirik korxonalar foydalanadi, kichik va o'rta biznes uchun esa lizing shartlari unchalik qulay emas. Xorijiy davlatlarda, ayniqsa AQSh va Yevropada, lizing operatsiyalari uchun turli soliq imtiyozlari mavjud bo'lib, ular biznesni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bizda esa bunday imtiyozlar cheklangan bo'lib, bu lizing bozorining o'sish sur'atlarini pasaytiradi.

Uchinchidan, lizing operatsiyalarining huquqiy va moliyaviy shaffofligi pastligi. Mavjud normativ-huquqiy hujjatlar yetarlicha aniq bo'lmagani sababli, ayrim lizing kompaniyalari va korxonalar shartnomalarni noto'g'ri yuritadi yoki balansdan tashqari majburiyatlarni yashiradi. Shuningdek, moliyaviy institutlarning lizingga nisbatan ishonchsizligi sababli, bu soha orqali investitsiyalar oqimi yetarli darajada oshmayapti. Bu esa, o'z navbatida, moliyaviy shaffoflikni kamaytiradi va investorlarning ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

1-jadval

O'zbekiston va xorijiy davlatlarda lizing hisobining asosiy ko'rsatkichlari tahlili

№	Ko'rsatkichlar	O'zbekiston	AQSh	Germaniya	Xitoy	Rossiya	Turkiya
1	Lizing bozorining hajmi (mlrd \$)	1.5	900	320	500	50	30
2	Yillik o'sish sur'ati (%)	18-22	10	8	15	12	14
3	MHXS 16 ga moslashgan korxonalar ulushi (%)	40	95	90	85	50	60
4	Operatsion lizing ulushi (%)	35	60	55	50	40	45
5	Moliyaviy lizing ulushi (%)	65	40	45	50	60	55
6	Lizing shartnomalarining o'rtacha muddati (yil)	5	7	6	6	5	6
7	Lizing hisobining avtomatlashtirilganligi (%)	30	90	85	80	50	55
8	Yirik korxonalarda lizingdan foydalanish (%)	75	85	80	70	60	65
9	Kichik biznesda lizing ulushi (%)	25	50	45	55	30	35
10	Lizing kompaniyalari soni	80	400	150	250	100	90
11	Lizingning YAIMdagi ulushi (%)	0.5	3.2	2.8	2.5	1.2	1.5
12	Soliq imtiyozlari mavjudligi	Cheklangan	Bor	Bor	Bor	Qisman	Bor

O'zbekistonda lizing hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish uchun tizimli islohotlar va iqtisodiy rag'batlantirish choralari zarur. Xususan, MHXS 16 ga moslashuv jarayonini tezlashtirish, lizing bozorining o'sishini jadallashtirish va moliyaviy shaffoflikni oshirish muhim ahamiyatga ega. 2-jadvalda ushbu muammolarni hal qilishga qaratilgan strategik choralar va ularning kutilayotgan natijalari ko'rsatilgan.

Lizing hisobini takomillashtirish bo'yicha strategik choralar va natijalar

№	Muammo	Tavsiya etilayotgan yechim	Kutilayotgan natija	Davr (yil)	Moliyaviy ta'sir (\$ mlrd)
1	MHXS 16 ga moslashuv sustligi	Korxonalariga MHXS 16 bo'yicha trening va subvensiyalar ajratish	Moslashgan korxonalar ulushi 85% ga yetadi	8	-
2	Lizing bozori kichik	Soliq imtiyozlari joriy etish va davlat qo'llab-quvvatlashi	Bozor hajmi 10 mlrd \$ ga yetadi	9	+8.5
3	Moliyaviy shaffoflik pastligi	Lizing shartnomalarini balansda aks ettirish majburiyati	Balansdan tashqarida hisob 5% gacha kamayadi	21	+2.0
4	Kichik biznes uchun lizing qimmat	Foiz stavkalarini pasaytirish va subsidiya ajratish	Kichik biznes ulushi 50% ga yetadi	7	+3.5
5	Lizing shartlari murakkab	Shartnomalarni soddalashtirish va raqamlashtirish	Shartnoma muddati qisqaradi	5	+1.2
6	Lizing kompaniyalari soni kam	Yangi lizing kompaniyalarini rag'batlantirish	80 dan 150 taga oshadi	10	+4.0
7	Avtomatlashtirish past	Lizing hisobini avtomatlashtirish uchun grant ajratish	Avtomatlashtirish darajasi 30% dan 80% gacha oshadi	6	+1.8
8	Investitsiyalar yetarli emas	Chet ellik investorlarga imtiyoz berish	Lizing bozoriga xorijiy sarmoya kiradi	5	+5.0
9	Operatsion lizing ulushi past	Operatsion lizing imkoniyatlarini kengaytirish	Ulush 35% dan 55% gacha oshadi	4	+2.2
10	Yirik korxonalar ustunligi	Kichik va o'rta biznes uchun maxsus lizing dasturlari	KOB lizing bozorida ulushi oshadi	6	+3.0

Jadvaldagi strategik choralarning amalga oshirilishi natijasida O'zbekistonda lizing bozori sezilarli darajada kengayadi, MHXS 16 ga moslashuv jadallashadi va moliyaviy shaffoflik oshadi. Xususan, soliq imtiyozlari va subsidiya dasturlari orqali bozor hajmini 10 mlrd dollarga yetkazish, avtomatlashtirish darajasini 80% ga oshirish va kichik biznesning lizingdagi ulushini 50% ga yetkazish kutilmoqda. Shuningdek, investorlarni jalb qilish va yangi lizing kompaniyalarini qo'llab-quvvatlash orqali bozorning jadal rivojlanishi ta'minlanadi. Bu choralar milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonda lizing oluvchi korxonalarda ijara hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish dolzarb masala bo'lib, buxgalteriya amaliyotining shaffofligini oshirish, investorlar ishonchini kuchaytirish va biznes muhitini yaxshilash uchun zarurdir. Natijalar shuni ko'rsatdiki MHXS 16 ga moslashuv jarayonini jadallashtirish, soliq imtiyozlarini joriy etish va moliyaviy shaffoflikni oshirish lizing bozorining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, lizing shartlarini yengillashtirish va avtomatlashtirish orqali kichik va o'rta biznes uchun lizing xizmatlarining imkoniyatlari kengayadi, bu esa iqtisodiyotga qo'shimcha investitsiyalar jalb qilishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Jumepamypa/Reference:

Deloitte. (2020) MHXS 16: Practical implementation guide. Deloitte insights.

IASB (2016) International Accounting Standards Board MHXS 16 Leases. MHXS Foundation.

Landsman W. (2020) Lease Accounting under MHXS 16: Economic and financial implications. Journal of Accounting research, 645-678 betlar.

Nazarov U. (2021) Moliya va buxgalteriya hisobi tizimida ijara operatsiyalarini xalqaro standartlar asosida aks ettirish. Moliyaviy tahlil jurnali, 5(2). 45-58 betlar.

Nobes C. (2019) International classification of financial reporting. routledge.2019 yil.

Raximov D. (2023) O'zbekistonda lizing bozorining rivojlanishi va uning buxgalteriya hisobidagi o'zgarishlari. Toshkent: Fan va innovatsiya markazi.

Schipper K. (2021) MHXS and the globalization of financial reporting. Cambridge University Press.2021 yil.

Xolmurodov A. (2022) Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va lizing operatsiyalarini hisobga olish. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.